

הפלמ"ח אחרי שלושים שנה (ויותר):

שוויון מיני או אפליה מגדרית?

עיון בטרילוגיית הפלמ"ח של נתיבה בן-יהודה

מאת יעל פלדמן

המובאה היא מתוך ספרו של משה שמיר, "כי עירום אתה" (1959, עמ' 35) רומן זה מהווה, בין השאר, מעין הסבר או התנצלות על אחד מאפיוניו של הצבר המתבגר המצוי - העדר יכולת התבוננות עצמית ומיעוטה של מודעותו העצמית ("לא נתבקשו מעולם ללמוד את חייהם הם").

בדומה לוירג'יניה וולף, תולה גם שמיר בתכונות אלה את חוסר הרגישות והעדר הקשב לזולת שהוא מתאר, במבט לאחור, בבני הנוער שצמחו בתנועה ובהכשרה בשנות הארבעים, אלה שימלאו לימים (לא רבים) את שורות הפלמ"ח. אבל תכונות אלה היו, מסתבר, תנאי הכרחי להיות "פרט בשורה", אשר בסיפורו של ס. יזהר, למשל, המי"מ "נמלך כיצד יטילנה בעוז אל דממת חלקת אחר-הצהריים" ("השבוי", 1947). זוהי אותה שורה אשר "ממנה ישחרר רק המוות" (ראו שירו הידוע של יאיר), אשר הושר לא רק ע"י ה"פורשים" אלא גם בשורות הפלמ"ח, ואף אל מורדי גיטו ורשה הגיע...

"השורה" לא היתה, כמובן, אלא הפן המיטונימי-מבצעי של הקולקטיביות הרעיונית (תודעת ה"אנחנו") שאותה מתארים ועימה נאבקים משה שמיר ובני דורו, מספרי הפלמ"ח. ואכן, סיפורו של משה, הדמות המרכזית ברומן של משה שמיר (המסופר בגוף שלישי, למרות הזהות בין שם הסופר לשם גיבורו) הוא בחלקו סיפור היחיד הנאבק על זכותו לעמוד על דעתו, דעת מיעוט, בתוך השורה/התנועה/היחיד. אבל מכלל ההן נשמע הלאו: זהו סיפור פתיטי, מגומגם ולא משכנע, מונע ע"י פסיכולוגיה בפרוטה, וטובע בנהרות של אידיאולוגים ואידיאולוגים-שכנגד. למרות מודעותו הרטרופסקטיבית למגבלותיה של תודעת ה"אנחנו" ולצורך באלטרנטיבה, לא הצליח שמיר למצוא קורלטיב נאראטיבי הולם שייצג חלופה זו.

זוהי אמנם רק דוגמא אחת מתוך קורפוס נרחב של "ספרות הפלמ"ח, שאינה עשויה עור אחד, אך די בה כדי להעמידנו על הדומה והשונה בתפישותיהם של וולף ושמיר לגבי צעירי דורם. משותפת להם השאלה, זו שתחזור בבהירות כואבת בספריה - המאוחרים - של נתיבה בן-יהודה: "מה שעושה המלחמה לאנשים... השוני בתשובותיהם תואם, כצפוי, הן את ההבדלים בנסיבות ההיסטוריות הקונקרטיות שבתוכן פעלו, והן את השוני המובן מאליו במסורות התרבותיות שלהם. אולם מעבר להבדלים אלה, ניתן להציג שאלה נוספת: באיזה מידה גם למינה של העין המתבוננת חלק בהבניית השוני?"

סוגיה זו עשויה להובילנו, באופן טבעי למדי, לספריה - המאוחרים - של נתיבה בן-יהודה. והקושיה המיידית שמעוררים אלה מסתמלת בשם התואר שחזרתי ו"הדבקתי"

לזכרה האהוב של אמי, שלא זכתה

המגדל שעליו יושב הדור הצעיר החל נוטה על צידו. הטייה זו משנה את זווית הראייה והופכת את סופרי הדור לקבוצה "תחת השפעה". הם חשים שלא בנוח: מתמלאים ברחמים עצמיים, בכעס. עם זאת, אין הם יכולים לרדת מן המגדל... אבל בניגוד לדור שקדם להם, יש להם לפחות האומץ לספר את האמת הלא-נעימה על עצמם. בעזרתו של דוקטור פרויד הם צוללים מתחת לפני השטח, חושפים את הבלתי-ידוע ע"י ניתוח עצמי ישר וכן, ותורמים בכך לשחרורנו מדיכויי המאה הקודמת. (הדגשות שלי)

במלים אלה בקירוב התגוננה וירג'יניה וולף מפני מתקיפיה בתקופת מלחמת העולם השנייה, כשהואשמה, כחלק מחוג בלומסברי, בהסתגרות במגדל השן של האסתטיציזם המודרניסטי. בהרצאה שנתנה באביב 1940 בפני חברי "האיגוד למען חינוך הפועלים", הפכה, כדרכה, את הקערה על פיה (טק-טיקה דומה שרתה אותה במניפסט הפמיניסטי-פציפיסטי "שלוש גיניאות", שפורסם שנתיים קודם): "מגדל השן" הפך בידיה האמונות למעין מגדל-פיזה פוליטי - "The Leaning Tower". כשם ההרצאה, שהטייתו שמאלה (!!!) התרחשה, לדבריה, תחת לחץ העיתים של שנות השלושים. לטענתה, דווקא הדור הצעיר הוא אשר נלכד בו, אולי כנגד רצונו ובניגוד להכרתו הפוליטית החדשה. אבל למלכוד כפוי זה גם יתרון - הוא מצעיד את הסופר העכשווי לקראת אינטרוספקציה וחשיפה של אמיתות אישיות, ואפילו אין הן נעימות - תופעה חסרת תקדים בדור הקודם, אבל הכרחית, כפי שהיא טוענת בהמשך הדברים, כבסיס להבנת הזולת ולעיצובו האמנותי האמין.

שני עשורים מאוחר יותר, מתייחס סופר ישראלי לאותה נקודה עצמה - אף הוא בעמדת התגוננות, ככל הנראה - אם כי בנסיבות שונות ועם מסקנות הפוכות:

משה לא היה מסוגל לצרף את קטעי הידוע לו על לייזר כדי הבנת חברו, וזאת לא רק משום שלא בגר בו עדיין כשרון-ההכללה הדרוש לשם כך, אלא משום שלייזר היה קרוב מדי לתחום התעסקותו בעצמו, באופן שכל מחשבה, או ריכוז דעת חולף בלייזר, היו ממילא ותיכף ומיד, לחלק ממחשבה, או מריכוז דעת בו בעצמו... גם בתנועה, בשיחות הגדוד או הקבוצה, או אף באינטימיות שבשיחות בין מדריך לחניכו, לא נתבקשו מעולם ללמוד את חייהם הם, את סביבתם הקרובה. (הדגשה שלי).

המקורות אינה מקרית, כמוכן, ובוודאי שאינה מוזרה. זה היה העשור שבו חדרה לבמה הציבורית והספרותית בארץ מודעות פמיניסטית, מלווה בשיח נשי - או מדויק יותר, בקולות נשיים שונים. למרות שונותם, העמידו קולות אלה בחזית הפרוזה הישראלית את שאלת הסובייקט הנשי, את האחרות התרבותית-חברתית של סובייקט זה ואחרים, ואת הבעייה הסבוכה של מהותנות (אסנציאליזם) מינית או אחרת, לעומת שונות מכל סוג שהוא. את סיבות צמיחתו המאוחרת של רב-שיח זה, שלעיתים קרובות לבש צורה של מה שכיניתי בעבר "אוטוביוגרפיה במסכה" ("סימן קריאה" 1986 ואילך), אני מנתחת בפרוטרוט בספר הבא, אשר חלק ממאמריו הופיעו במאמרים קודמים (פלדמן 1990, 1997). כאן אזכיר רק את הקשרו הפוליטי של רב-שיח זה, ששורשיו בתנועות השלום ותנועות המחאה של שנות השבעים ושיאו בתגובות הציבוריות והספרותיות למלחמת לבנון, תגובות שבהן נטלו הנשים מקום מרכזי. אין פלא, איפוא, כי ספרות זו מנהלת דיאלוג מורכב למדי עם מה שנקרא "ספרות הפלמ"ח", כולל שכתוביה השונים של ספרות זו - שוליים ככל שנראו בזמנם - בידי סופרות בנות אותו הדור. היום אין לי ספק ששכתובים מהוססים אלה הם שסללו את הדרך לספרי נתיבה בן יהודה; יתר על כן: קשיי ההתקבלות בהם נתקלו הם אחת התשובות האפשריות ל"קושיה" שהצגתי קודם - למה אחרת כל כך נתיבה בן-יהודה בפרסום הטרילוגיה שלה?...

כפי שסיפרה נבי"י לא אחת, נדחו הפרקים הראשונים שכתבה עוד ב-1949, עפ"י הזמנת הוצאת "מערכות", בגלל סגנונה. הפער בין לשון הספרות הגבוהה ולשון הדיבור היה כה עצום, שכתוביה הדיבורית, מה שלימים תכנה "דְּבָרוֹת" (על משקל 'ספרות'), נדחתה מכל וכל (גיל חובב, 1991). הסבר זה,

להם - "מאוחרים". מדוע אחרו כל כך להופיע? מדוע המתינה נתיבה למעלה משלושה עשורים עד לפרסום "טרילוגיה הפלמ"ח" שלה - זכרונות שאינם היסטוריה ורומנים שאינם ספרות, אם נאמין לדברי המבואות שהקדימה לשלושת ספריה (1981, 1985, 1991)?

תובנה ראשונה לתוך הבעיה תעניק לנו אנתולוגיה שפורסמה לפני כעשור, שכותרתה "נכתב בתש"ח: שירים וסיפורים ממלחמת העצמאות" (א.ב. יפה, עורך, 1989). היא מכילה סטטיסטיקה מעניינת: מבין 40 היוצרים המיוצגים בה, מא.צ.ג. עד שולמית הראבן, 6 נשים; 4 מהן בנות דור הפלמ"ח; מתוך הארבע - 3 שהשתתפו באופן פעיל במלחמה ואחת נפלה בה; מתוך הארבע - 3 משוררות ואחת פרוזאיקנית; מתוך הארבע - שתיים נמנות היום עם הקנון של הספרות הישראלית - יהודית הנדל ושולמית הראבן - ולאו דווקא בהקשר של ספרות הפלמ"ח...

תמונת מצב זו אינה משתנה הרבה גם כשאנו מרחיקים מעבר לתש"ח; וזאת למרות שבחטיבות רבות בפלמ"ח היו ה"בנות" כמחצית ממנינן!!! קולן של אלה אינו נשמע כמעט עד "התפרצותה" של נבי"י לחזית הספרותית בעשור שבין 1981-1991. ה"כמעט" מתייחס לשתי הסופרות שהוזכרו לעיל, הנדל והראבן, ולעמליה כהנא-כרמון, שהחלה לכתוב בשנות החמישים ומהר מאוד תפשה מקום מרכזי במה שהיא תכנה, מאוחר יותר, "עזרת הנשים החילונית" של התרבות הישראלית. שוב נזקקתי לאותו שם תואר - "מאוחר". ובאיזו מקריות מוזרה, אף הוא מתייחס לאותו עשור עצמו, שנות השמונים.

נתיבה
בן-יהודה

קונפליקט ידוע זה מקבל כאן משנה חריפות, מפני שהוא מתרחש בתחום הגברי בהא הידיעה, אותו תחום שעליו הכריזה ו. וולף מלחמה ב"שלוש גיניאות" (שבצרוף מקרים לא מפתיע פורסם בעברית באותה שנה שבה יצא לאור סיפורה השני של נביי, "מבעד לעבותות", 1985): יצר ההרס והתוקפנות, שוולף ראתה בו - באופן מהותני למחצה - מוצר גברי טיפוסלי... "שוויון הזכויות" שאותו ניסתה נביי להגשים מתרחש בתחום שעליו וולף אפילו לא חלמה - בתחום ה"קרביות". הלוחמת הפלמחניקית העבירה - מבלי שידעה על כך, כמובן - את חזונה האנדרוגיני של וולף משדה היצירה האמנותית לשדה הלוחמה הצבאית. לכדי כך, אפילו דמיונה הפרוע של וולף לא הרקיע. לכל היותר הרשתה לאורלנדו **עבר** צבאי, כאשר זו היתה עדיין בשלב הגברי של זהויותיה, לפני כמאה או מאתיים שנה.

למרות ההבדל, מתלבטת "אורלנדו" של נביי בבעיות דומות: מה עושה אותנו למה שאנחנו מן הבחינה ה-מינית: נתונים ביולוגיים (למי יש/אין ביצים, בעגה הפלמי"חית)? לבוש, הילוך, שפת הגוף? או - מבטו של הזולת, ה"תפקיד" שמלבישה עלינו החברה, התרבות, המערכת שלתוכה נולדנו ובה עלינו לתפקד? במלים אחרות - גורל מהותני שאין ממנו מנוס, או הבניות תרבותיות המשתנות במקום למקום ומזמן לזמן, ואשר לפיכך ניתנות לשינוי והמרה?

אחת הדרכים שבהן פתר הפמיניזם האמריקני את הבעיה - לפחות בתיאוריה - היא ע"י חידושה של המילה "גינדר". מאז שנות השבעים מוחל המושג הדקדוקי על כל ההיבטים התרבותיים של הבדלי המינים. מקורו הדקדוקי אמור לשמש תזכורת לאופי השרירותי והרלטיבי של מיון שמות העצם שאין להם תפקיד מיני ביולוגי (למרבית שמות העצם זהויות מיניות שונות בשפות שונות, מה שמוכיח שההגדרה הדקדוקית המינית אינה מהותנית...). בתחום האנושי, האנלוגיה אמורה ליצור דיכוטומיה בין "סקס" סמן החלוקה הביולוגית המהותנית לזכר/נקבה, לבין "גינדר", סמן כל שאר החלוקות התרבותיות, העשויות להשתנות בהקשרים שונים ולפיכך אינן מהותניות (אמנם גם דיכוטומיה זו זכתה כבר לפירוק והוכחה כימוטעי, כפי שהזכרתי במקום אחר [פלדמן 1998], אך שלב זה בתיאוריה הגינדר אינו משמעותי לגבי החומר שלפנינו). העברית "סקס-מאניאקית" כמו שהיא (במינוחה המוצלח של יונה וולף), אינה מאפשרת דיכוטומיה דומה. בספרי

המתיישב יפה עם **מילון העברית המדוברת** שבעריכתה ועם מלחמותיה למען עברית חיה והקטנת הפער שבין לשון הספרות ולשון החיים, אכן התקבל עד דעת ציבור הקוראים, והוא חוזר ומופיע בביקורות, הן לחיוב והן לשלילה. אולם עיון מדוקדק בתהליך של "טרילוגיית הפלמי"ח" של נתיבה בן-יהודה יצביע על גורם נוסף, לא פחות חיוני.

לתדהמת, רק מיעוט מבין המבקרים והמבקרות מתייחס (או אפילו מזכיר) את הנושא, שבעיני הוא המניע הסמוי גם לעיכוב וגם לכתיבה המתפרצת ועולה על גדותיה, ספונטנית למראית עין ועם זאת בנויה להפליא, מכוונת כולה לנקודה כואבת אחת - שאלת אי-ההגשמה בפועל של אותה הבטחה סופרז'יסטית של "מה שחרוט על הדגל של הפלמי"ח" (1981, 271). בספרה הראשון, **1948 - בין הספירות**, חוזרת נביי ומב-טיחה לנו "זה לא אני שהמצאתי את הסופרז'יזם" (שם), ואף מכלילה בשם חברותיה:

אנחנו לא היינו סופרז'יסטיות. כבר אמרתי את זה אלף פעמים ואני אגיד את זה עוד אלף פעמים. מי שכן היה - זה היה הפלמי"ח: הפלמי"ח היה סופרז'יסט. מוצהר. הפלמי"ח חרט על הדגל בין היתר גם "שויון המינים", ואנחנו היינו הבנות שהוטל עלינו לממש את העיקרון הזה. אז קיבלנו את העיקרון הזה על עצמנו, ואכלנו חרא (שם, 296).

הפער בין הדגל והמצאות מודגם בהמשך באוסף מבריק של מובאות משירי הפלמי"ח, בהן דמות הפלמחניקית הלוחמת נעדר כמעט לחלוטין. אבל לשיאה מגיעה הביקורת בקטע הבא:

אני לא הייתי בחיים שלי סופרז'יסטית. אבל מכיוון שכבר הייתי תקועה עמוק בתוך העסק הזה, היתה לי ממש אמביציה, והמון אמביציה, להוכיח מה אני שווה, בעיקר שידעתי שמהבחינה המסויימת הזו שבה היינו עסוקים באותו זמן - המלחמה - היו הרבה-הרבה זכרים בסביבה שלי שהיו הרבה-הרבה יותר גרועים ממני. הרבה-הרבה יותר "נקבות" ממני. הייתי קוראה להם תמיד ה"נקבים" האלה (שם, שם).

הארכתי כאן במובאות גם כדי להדגים את הטון האישי החשוף, האוטוביוגרפי (המעורר כמובן שאלה באשר למהימנות הזיכרון - היבט שיידון במקום אחר) של קול הדוברת - טון המזכיר את האידיאל הספרותי שאליו וירגיניה וולף, ואשר משה שמיר, ועמו רבים וטובים מן הפרוזאיקונים והפרוזאיקוניות שלנו, לא הצליחו להגשים; אבל גם כדי להמ-חיש את האפקט הרטורי של קול זה. ריבוי המחאות וההס-תייגויות מעורר תהיה, בבחינת *...the lady protests too much* מהו בדיוק אותו סופרז'יזם שנתיבה בן-יהודה "לא המציאה"? מדוע היא חוזרת ומסתייגת ממנו, למרות שהיא מקבלת את "דין התנועה" ומתאמצת להימנות על הקבוצה המצומצמת למדי של "פייטרים" משני המינים?

מסתבר שהמפקדת האמיצה, המאומנת, המיומנת, שכבר הוכיחה את כישוריה כקצינת חבלה בקו האש, חשה על בשרה את הקונפליקט הישן שתיאוריות פמיניסטיות עדיין מתחבטות בו, ואשר לא **חדר משלך** (וולף) ולא **המין השני** (בובואר) [שלא לדבר על תיאוריות עכשוויות משני צידי האוקיינוס] נקיים ממנו: הרצון לפרוץ גדרות וגבולות מכל סוג שהוא, כולל גדרות המין (כמודגם להפליא באורלנדו של ו. וולף), מול החשש מטשטוש הזהות האישית עם אובדן גבולות אלה; ולחילופין - הצורך בהגדרת סובייקט נשי כמובחן מן המין האחר, כעצם לעצמו (sexual difference), בלשון הפמיניזם הצרפתי, ובו-זמנית הפחד מהגבלה מהותנית של זהות זו עצמה (והשוו פלדמן 197).

המסויימת הזו שבה היינו עסוקים באותו זמן - המלחמה"...). בספר הבא, "מבעד לעבותות" (1985), משלימה המחברת את הדקונסטרוקציה של סמני המינים, כשהיא מפרקת את המין הנקבי לאגפיו השונים לפי תפקודיו במגזר החיים המתואר על ידה (וכאן אין היא מסתפקת במונח "זָכָרוֹת" אלא מפרקת אותו לתת-מינים...) אבל לשיאו מגיע התהליך של הרקת מערכת סימני השפה מתוכנה בקטע הבא:

פתאם נמצאנו במצב, הפעם הראשונה בתולדות הפלמ"ח, שהיינו מוכרחים לעבור שם-שם, ולהחליט: הוא פייטר או לא. הוא "בנות" או לא... ואז התברר שב"פייטרים" פה ושם יש בנות; ב"בנות" (שירותים) יש בכלל הרבה מדי, והעיקר יש ביניהם הרבה בנים... (1985, 89).

נדמה לי שהדברים מדברים בעד עצמם. סימני השפה מחליפים פה את המסומנים המיניים שלהם, מפני שהמצאות שמעמידות הנסיבות מאחורי המילים המוכרות אינה תואמת את המצופה מהם. כמובן שאין כאן "כתב אשמה נשי" בלבד, כפי שהגדיר באמפטיה אחד המבקרים (ירון גולן, 1981), אלא רוויזיה מרחיקת לכת, פירוק של מיתוס גברי, המתגלה כיומרה שאין לה כיסוי...

הדקדוק שלנו אין "גינדר", רק מין. המילה משמשת אומנם כסמן כפול (סקס וג'נדר), אבל כפילות סמנטית זו נטמעת באחידות הלקסיקלית, ואינה מתבהרת אלא תוך ניתוח משווה עם שפות אחרות. חשיבה בעברית ממש מקשה על ההבחנה שבה נתלית תיאורית ה"גינדר", וספק בעיני אם המונח "מגדר" שהוטבע לאחרונה פותר את הבעייה; ולא רק בגלל האטימולוגיה הפרדוכסלית שלו, אלא מפני שהוא חסר את הקונוטציות הדקדוקיות המוכרות לדוברי אנגלית מילדות.

אז מה עושה נבי"י כדי להציל את המצב? קודם כל, היא "מחדשת" את אוצר המילים הדקדוקי שכולנו גדלנו עליו, ומתקרבת בכך ככל הניתן בעברית לקונוטציות השרירותיות הדקדוקיות והתרבותיות המסומנת במילה ג'נדר. גיבורי הסיפור שלה מסומנים ע"י זוי", הדיכוטומיה היחידה החלה גם על שמות עצם חסרי מין ביולוגי. שנית, את הקונוטציות השליליות שהתלוו לצמד הדקדוקי בהשפעת היידיש (שפה שלא תפקדה עבורה כשפת אם או שפת האבות), היא מנטרלת ע"י פירוק של הדיכוטומיה. המובאה הארוכה שהבאתי למעלה מסיטיימת בגילוי שיש גם "מין" שלישי, "נקבים", כלומר, חוסר חפיפה בין המין הביולוגי לבין המין התפקודי (כשהכוונה, כמובן, לא לתפקוד המיני, אלא לתפקוד "בבחינה

רבקה קשתן

לצלילי שיר מאת מִסְנָה. "קול המוסיקה",
ישראל. 26 ביוני 1998

מְתוֹק, עֵמֶק

מְתוֹק
מְתוֹק הַמְשָׁמֵשׁ בְּפִי
- שֶׁלֶף הַסֵּם
אֲמֶרֶת
צוּמְחִים בְּגִנִּי

גִּנְדָה הַנְעוּל
שֶׁלֹא אֲבֹא בְשַׁעְרֶיךָ

יְחִפָּה
טוֹפֶפֶת עַל דָּשָׁא רֶדֶד
עִם שַׁחַר
מְבִיטָה בְּבִרְכָה עֵתִיקָה
בְּחִידֹת פְּנֵי

אֲחֵר
נְחִבָּאת בְּצֵל עֲצֵי הַפְּרִי
מְצִפָּה לְבֹאֵד עִם עֶרֶב

שֶׁתְּבַקְשֵׁנִי שֶׁעָה אֲרָכָה
בִּינוֹת לְצִלָּלִים
לְתֵת בְּיָדִי מְשַׁלֵּי מְשַׁעוֹתֶיךָ
כְּמַהָה לְטַעַם. מִמְתָּק שֶׁפִּתִּיךָ
לְהַבִּיאֵךָ עֵמֶק אֶל גִּנִּי

תל-אביב. יוני 1998

אֶל שָׁם, שְׂאֵתָה

זֶה פֶתָאם
הַמוֹסִיקָה
הַמְנַאָה הַתְּשַׁע-עֶשְׂרֵה
נְדִחָת
שֶׁרָה נוֹסְטָלְגִיָה
בְּקוֹל שְׁנֵמוֹג לְאֵטוֹ
וְאֵנִי מְפַסִּיקָה לְקֶרָא
מְקַשִּׁיבָה נְפוּגָה
לֶדֶד

שְׂאֵיךָ
מְנַסָּה בְּאֵלְפֵי דְמִיוֹן
לְדַעַת

אֵיפָה
מָה
אֵיךְ
מְדוּעַ
מִנֵּיִן
לְאֵן
מֵתִי

אֵתָה
עֲכָשׁוֹ
וְגַם מְחֵר
וְאֲחֵר-רֶדֶד

שלומית אור, למשל, אלא "הטראומה שבמרכזו" (גולן), השאלה שאליה מוביל הנראטיב וסביבה הוא בנוי: באיזו מידה מסוגלת חיילת אמיצה, עשויה ללא חת, להיות חופשית להילחם על דעותיה (והשוו משה שמיר, "כי עירום אתה"), כשהסביבה (מפקדיה ופיקודיה כאחד) אינה מסוגלת להבחין ביניהן לבין "אברי מינה" (שם, 220-221)?

הכיתור הקטסטרופלי שלתוכו נקלעה עם פיקודיה, ואשר תוצאותיו (מרשימות ככל שהיו לאור הנסיבות) "שוברות" אותה ומבריחות אותה מקו האש, גרם בעצם רק משום אי-יכולתה לעמוד על שלה, משום החשש [המוצדק!] שהסתייגותיה לא ייבדקו לגופו של עניין, אלא יפורשו כתגובה 'נשית' (גלותית). בעיית "הפרט בשורה", המוכרת לנו כל כך מסיפורי יזר, ואשר שמיר, שחם ומוסינזון ניסו להתמודד איתה בלא הצלחה מרובה, מועצמת פה על ידי כפל הסיכון של היות אישה לוחמת ועצמאית בדעותיה.

לא. "1948 - בין הספירות" (והמשכיו) לא יכלו להיכתב "בזמנם". גם כשהתפרסמו, באיחור ניכר, התעקש עדיין חלק מן הביקורת להתעלם מחלקו של הקרחון המושקע במים. אולי היום, אחרי שני עשורים של פעילות פמיניסטית-פוליטית בציבוריות הישראלית, אנו מוכנים להעריך מחדש את הדברות החתרני של נתיבה בן-יהודה.

אוניברסיטת ניו יורק

נוסח מורחב של הרצאה שניתנה בירושלים בכנס "נשים בישוב ובמדינה בראשית דרכה", בחסות מרכז לייפר ללימודי האשה באוניברסיטה העברית והמכון לחקר נשים יהודיות באוניברסיטת ברנדייס (2-4 ביוני, 1998). פורסם לראשונה במאזנים, חוברת יוני ש.ז.

מקורות

אור, שלומית. 1981. "בין השבלים והחרב" נעמת (מאי): 16.

בן-יהודה, נתיבה. 1981. 1948 - בין הספירות. כתר.

----- 1985. מבעד לעבותות. דומינו.

----- 1991. כשפרצה המדינה. כתר.

בר-יוסף, חמוטל. 1985. "כמה דברים בבת אחת, גם ספרות". ידיעות אחרונות (21.6.85).

גולן, ירון. 1981. "פלמחניקית אחרונה". דבר (5 ביוני).

חובב, גיל. 1991. "נתיבה בן-יהודה". כל העיר (26.4.91): 39-41.

מירון, דן. 1983. "איילו נכתב בזמנו". סימן קריאה 16-17: 521-519.

פלדמן, יעל. 1986. "רומן היסטורי או אוטוביוגרפיה במסכה". סימן קריאה 19: 208-213.

צמח, עדה. 1983. "שלושה שכתבו". סימן קריאה 16-17: 529-522.

שמיר, משה. 1959. כי עירום אתה. ספרית פועלים.

Feldman, Yael S. 1990. "Feminism Under Siege". Proof texts 10:3 (September): 493-514.

----- 1997. "From Feminist Romance to an Anatomy of Freedom: Israeli Women Novelists". The Boom in Contemporary Israeli Fiction. Ed., A. Mintz (Brandies / New England UP), pp. 71-113.

----- 1998. "Otherness and Difference: The Perspective of Gender Theory". The Other as Threat. Ed., R. Wistrich (Hardwood Academic Press, England), pp. 163-178.

----- 1999. A Woolf in the Holy Land: Gender and Nation in Israeli Women's Fiction (Columbia UP).

Woolf, Virginia. 1926. Orlando (Hogarth Press)

----- 1928. A Room of One's Own (Hogarth Press)

----- 1939. Three Guineas (Hogarth Press)

----- 1940. "The Leaning Tower", The Moment and Other Essays (Hogarth Press)

אבל זהו רק קצה הקרחון - החלק הבולט על פני השטח ומושך את תשומת ליבנו (או מאיים ומרתיע - תלוי בעמדת העין הקוראת) בקריאת התיגר הסנסציונית שלו: [קבים, זְכוּרֹת, ריבוי מיותר של "בנות" (במרכאות במקור); טכניקה דרדיאנית [דקונסטרוקטיבית] טיפוסית! משני המינים... חתרנותה העמוקה של נתיבה מצויה במקום אחר, ביכולתה לבטא - יכולת נפשית ומילולית כאחת - את השינויים שחלו בה עצמה, שינויים שהעמידו אותה מהר מאוד בעמדת מתבונן מן הצד גם כשהיתה שותפה מלאה ל"אנחנו" הקולקטיבי של סביבתה הקרובה.

מיד לאחר המארב היוזם הראשון שלה, מארב שהצליח למעלה מן המשוער [ואשר סימן אותה - ללא ידיעתה כמובן - בתואר "השדה הצהובה" שעל ראשה הכריזו הערבים פרס!], היא מופתעת לגלות כי

כאילו התברר לי שאין לי כל חשק להתגאות בכל העסק הזה. הייתי כל החיים שלי בטוחה שאני נורא אתגאה, ואני לא. לא חשוב מה היה. בני אדם מתו - אז אני לא רוצה להתגאות בזה. זה בכלל אחרת כל הסיפור. זה בכלל אחרת כשממש נהרגים (161, 1981).

"איילו נכתב בזמנו", קרא דן מירון למאמר הביקורת הנלהב שלו על "1948 - בין הספירות" (1983). הוא מעלה על נס את ה"תיקון" החתרני שמציעה נב"י למיתוס הרומנטי של ההרואיזם הקרבי המלווה את התרבות הישראלית על כל מלחמותיה. אולם "תיקון" זה לא יכול היה להיכתב בזמנו, קודם כל מפני שהוא עבר, מיידית, תהליך של הדחקה, של "אסור להוציא מן הפה... זה לא הזמן לימי עיון" (163, 1981). לכאורה, אמצעי ישן ובדוק של סגירת שסתומים בתנאי לחץ, under duress. צו השעה. בעייה אנושית כללית, חסרת נגיעה לטקטיקת פירוק אוצר הסימנים הלשוניים בתחומי המין/ג'נדר שניתחתי למעלה. ולא היא. שכן אמצעי ההדחקה שנוקטת בו הגיבורה לא נולד מאילו. הוא תוצאה של נאום ('נהום') בלשונה הציונית של נב"י "ציוני" שיחטפה מאחד מ'אבותיה', ידיד של הוריה, שהוכיח אותה על חולשתה. את הטפון, כפי שהיא מתעדת אותה, חתם בהצהרה: "אם את לא יכולה להיות כזו ('אדם חזק, חופשי, משוחרר, בריא, המסוגל להשכים להרוג את האויב לפני שהלה יהרוג אותך) אז או שאת אשה, או שאת יהודיית גלותית" (שם, 162).

עם תיקון קל ('יהודי' במקום 'יהודיית') - ויש מקום לשאול מי 'אשם' בשינוי, הדובר או המספרת) לא נתקשה לגלות כאן את התיג האנטישמי הישן על היהודי הגלותי כאי-שה, סטריאוטיפ אשר הציונות הפנימה, ואשר בו יצאה להיל-חם. אבל מי שנפל במלחמה זו היה לא רק ה'יהודי הגלותי' (נושא השב ומופיע ביתר תוקף ב"כשפרצה המדינה", עם היתקלותה של המספרת בחיילי הגח"ל), אלא גם ה'אשה'.

ה'אשה' 'נופלת' כפי שמדגים "1948 - בין הספירות", לא בשל איזה כשל מהותני בזהותה, ולא משום חוסר מיומנות אישי. כשלונה נובע מן העובדה הפשוטה, שעם כל מודעותה ומשחקי הפירוק שהיא משחקת בשפה, בהגדרת הסימנים הלשוניים של המין, אין היא מסוגלת להשתחרר מן הזיהוי הציוני המוסכם, זה הפוגע פגיעה ישירה בזהותה שלה. הפנמה טרגית של זיהוי זה הינה הסבטקסט הסמוי של הפואטיקה הנרטיבית של "בין הספירות".

אסוציאטיבי למראית עין, הספר בנוי כסיפור מתח, עם הטרמות והשהיות, שהפואנטה שלו קשורה קשר הדוק במבט הג'נדריאלי של המפקד כלפי הגיבורה, ובאופן שבו היא מפנימה מבט זה ומגיבה עליו בהתאם. פואנטה זו אינה עוד 'מצב יסוד' או 'מוטיב' בספר (כנתפש בעיני חלק מהמבקרים,